

- Coperta I: Cucerirea redutei Grivița, 30 august 1877. Cromolitografie de epocă, Cabinetul de stampe, Biblioteca Academiei Române

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
DENSUȘIANU, NIC.

Istoria militară a poporului român / Nic. Densușianu ; ed. îngrij. și pref. de I. Oprișan. - București : Saeculum I.O., 2018
Index
ISBN 978-973-642-388-8

I. Oprișan, Ionel (ed. ; pref.)

94

Editura SAECULUM I.O.
ISBN 978-973-642-388-8

© Toate drepturile sunt rezervate Editurii SAECULUM I.O.

Nic. DENSUȘIANU

ISTORIA MILITARĂ A POPORULUI ROMÂN

Ediție îngrijită și prefațată de
I. OPRIȘAN

Editura SAECULUM I.O.
București, 2018

Thuan, 228, 231, 427, 428
 Thurocz, Ion, 210, 211
 Thwroc, 211, 261
 Thwroc, M. Iohan de, 153
 Tifen, Ion, magistrul cavalerilor
 teutoni, 316, 330
 Tihomir (Basarabă) (v. Basarabă, Ti-
 homir)
 Tocilescu, Grigore, 263, 336
 Todleben, generalul, 409, 412
 Toma, voivod al Transilvaniei, 126
 Tomaschek, 201
 Tomșa, Ștefan, domn al Moldovei
 (1611-1615; 1621-1623), 360-361
 Tosu, duce ungar, 367
 Török, Valentin, general al reg. Fer-
 dinant I al Ungariei, 341, 347
 Traian, împăratul, 50, 51, 57, 58, 61,
 64, 66, 76, 83, 85, 86, 87
 Trebelius, 52
 Tucidide, 20, 51, 56, 72, 89
 Tuhutum, tatăl lui Horca, 370
 Tunusli, frații, 158, 205
 Typhon, 36, 68
 Tyrsenos, 70

U

Udria Vișoiu, Banul, 245, 246
 Ulysse, 40
 Urban V, papa, 161
 Ungnad, David, comisar împărătesc,
 238, 240, 244, 249
 Ureche, Grigorie, cronicar, 96, 99,
 262, 263, 265, 266, 280, 285, 287,
 288, 292, 301, 308, 319, 329, 334,
 339, 340, 342, 345, 357, 359, 389
 Usubun, căpitan ungar, 368
 Uzun-Hasan, 313, 332

V

Valerian, 57
 Valerius, Maximus, 57, 73
 Valkow, Ludovic de, 298
 Varro, 60, 69
 Vapovius, 343
 Vasile Lupul, domn al Moldovei
 (1634-1653), 254-257, 437
 Văcărescu, Teodor, 375, 383, 384,
 386, 387

Vegetius, 55, 56, 69, 72, 75
 Velec, căpitan, 368
 Venelin, 193, 198
 Veranțiu (Verancius), Antoniu(s), 96,
 97, 100, 102, 104, 108, 425, 438,
 439
 Vespasoan, 81, 82, 87
 Vintilă Voevod, 293
 Virgiliu, 20, 36, 40
 Vitelius, împăratul 63
 Vlad, cneaz de Hațeg, 177
 Vlad al II-lea (Dracul), domn al Țării
 Românești, 216, 217, 218, 444
 Vlad al IV-lea, Țepeș, domn al Țării
 Românești (1456-1462), 25, 108,
 219-222, 392
 Vladislav Basarab, domn al Țării
 Românești (1364-1374), 10, 12,
 13, 20, 25, 29, 142, 143, 144,
 145-168, 194, 196, 197, 200, 202,
 390
 Vladislav, regele Ungariei, 178
 Vladislav Jagello, rege al Poloniei,
 192, 206, 273, 274, 275, 297
 Vopiscus, Flavius, 56
 Vulcan, 36
 Vulpe, Alexandru, 27

W

Waddingus, 162, 167
 Wagner, P. Caroli, 160, 199, 262
 Walther, 228, 427
 Wilhelm, împăratul Germaniei, 416
 Wrancii, 103, 106

X

Xerxes, 90

Z

Zabolsu, duce ungar, 368
 Zamolxe, 73
 Zapolia, Ioan, voivod și principe al
 Transilvaniei, 227, 341, 342, 346,
 347, 348
 Zimmermann, 149
 Zultus, fiul Arpad, 368

Cuprins

<i>Nic. Densușianu - între rigoare și intuiție</i>	5
<i>Notă asupra ediției</i>	29
ISTORIA MILITARĂ A POPORULUI ROMÂN	
ÎNCEPUTURILE ARTEI MILITARE LA CARPAȚI ȘI DUNĂREA DE JOS	31
I. PELASGII	33
1. Constituțiunea.....	33
2. Călărirea și pedestrirea pelasgă.....	34
3. Armele defensive și ofensive.....	36
4. Carele de război.....	41
5. Fortificațiunile permanente.....	43
6. Modul de luptă.....	45
II. DACII	47
1. Confederațiunea dacilor și a geților.....	47
2. Călărirea dacă.....	51
3. Pedestrirea.....	56
4. Fortificațiuni permanente.....	58
5. Mașinile de război.....	63
6. Marina.....	66
7. Steagurile cavaleriei și ale pedestrirei.....	67
8. Instrumente de muzică și semnale.....	69
9. Căpitanii teritoriale.....	70
10. Formațiunile de luptă.....	72
11. Disciplina.....	73
12. Strategia.....	74
13. Elementul dac în armatele imperiale.....	76

Respect pentru oameni și cărți

TABULA TRAIANA ȘI CELE DOUĂ SISTEME ALE DRUMULUI STRATEGIC DIN CLISURA DUNĂRII.. 81

ORIGINEA ȘI IMPORTANȚA INSTORICĂ A CAVALERIEI ROMÂNE. CĂLĂRAȘI ȘI ROȘIORI 88

1. Originea instituțiunii și a numelui de „călărași“ 88
 2. Cavaleria română amintită în istoria evenimentelor înainte de anul 1000 d. Chr. 91
 3. Vechea constituțiune militară română. Călărași[i]. ... 93
 4. Cavaleria ca forță principală de război a statelor române 96
 5. Importanța instituțiunii călărașilor în istoria militară română până la finele secolului al XV-lea .. 99
 6. Vechea armătură și îmbrăcăminte a călărașilor români..... 102
 - a. Armătura..... 102
 - b. Îmbrăcăminte 106
 7. Caii de război ai Țărilor Române până în secolul al XVIII-lea 111
- Concluziune..... 112

DOMNI GLORIOȘI ȘI CĂPITANII CELEBRI AI ȚĂRILOR ROMÂNE

Introducere 115

a. PRINCIPATUL ȚĂRII ROMÂNEȘTI

- I. RADU NEGRU, fondatorul principatului Țării Românești și învingătorul cumanilor 119
- II. BASARAB CEL MARE, învingătorul regelui Carol Robert din Ungaria 122

[Războiul din 1330 între Carol Robert, regele
Ungariei și Basarab, voievodul Țării Românești]... 126

III. VLAD I sau VLAICU BASARAB, învingătorul
regelui Ungariei, Ludovic cel Mare 142

[Războiul de la 1369–1370 între Ludovic I, regele
Ungariei și Vladislav Basarab, domnul Țării
Românești] 145

[Chineziatul familiei Băsărabă din Țara Hațegului] ... 169

IV. DAN AL II-LEA 187

V. MIRCEA CEL MARE, învingătorul regelui
Sigismund din Ungaria și al lui Baiazet, sultanul
turcesc 188

1. Mircea închide și înfrânge în munții de la Pazata
armata regelui Sigismund 188
2. Mircea bate pe Baiazet I, sultanul turcesc..... 188

[Războiul din 1395 între Mircea cel Mare, Basarab,
domnul Țării Românești și Sigismund, regele
Ungariei] 192

VI. VLAD AL II-LEA numit DRACUL 216

1. Vlad al II-lea bate și alungă din Banat pe cavalerii
teutoni..... 216
2. Vlad Dracul cucerește din nou ducatele Făgărașului
și Amlașului..... 217
3. Luptele lui Vlad Dracul cu turcii..... 218

VII. VLAD AL IV-LEA, ȚEPEȘ..... 219

1. Expedițiunile lui Vlad Țepeș în Transilvania..... 219
2. Războiul lui Vlad Țepeș cu sultanul Mahomet al
II-lea..... 220

VIII. RADU DE LA AFUMAȚI 223

IX. MOISE VODĂ BASARAB..... 223

X. PETRU DE LA ARGEȘ 225

XI. PĂTRAȘCU CEL BUN..... 226

XII. MIHAI VITEAZUL, învingătorul turcilor,
cuceritorul Transilvaniei și domn peste toate
țările vechii Dacii 228

1. Mihai Viteazul liberează țara de turci 228

2. Mihai Viteazul bate pe Ahmet-pașa și pe Gherei, hanul tătăresc	230
3. Lupta de la Călugăreni. Mihai Viteazul învinge și alungă din țară pe Sinan-pașa	231
4. Mihai Viteazul cucerește Transilvania	235
5. Mihai Viteazul cuprinde Moldova	237
6. Bătălia de la Mirislău	238
7. Învingerea de la Gorăslău. Mihai cucerește din nou Transilvania	239
8. Moartea lui Mihai Viteazul	240
9. Planurile politice ale lui Mihai Viteazul	241
10. Generalii lui Mihai Viteazul	244

XIII. RADU ȘERBAN BASARAB, învingătorul principilor transilvani Moise Szekely și Gavrilă Bathori

Bathori	251
1. Prima expediție a lui Radu Șerban în Transilvania	251
2. Radu Șerban învinge oastea tătarilor de 160.000 oameni	252
3. A doua expediție a lui Radu Șerban în Transilvania	252

XIV. MATEI BASARAB

1. Primul război al lui Matei Basarab cu Vasile Lupu ..	254
2. Al doilea război al lui Matei Basarab cu Vasile Lupu	255

b. PRINCIPATUL MOLDOVEI

I. BOGDAN I, fondatorul statului Moldova și învingătorul regelui Ludovic cel Mare din Ungaria	261
II. DRAGOȘ, FIUL LUI BOGDAN I, învingătorul tătarilor, noul colonizator și organizator militar al Țării Moldovei	265
III. PETRU I, învingătorul polonilor. Închiderea și capitularea armatei polone în codrul Sepenicului ..	268
IV. ȘTEFAN AL III[-lea]. Luptele în munții Carpaților cu armata regelui Sigismund din Ungaria	271
V. ALEXANDRU CEL BUN	273

1. Lupta cavaleriei române cu cavalerii teutoni lângă Marienburg	273
2. Alexandru cel Bun ocupă Pocuția și o parte însemnată din Podolia	274

VI. BOGDAN AL III-LEA. Bogdan învinge armata polonă în pădurea de la Crasna

VII. ȘTEFAN CEL MARE, învingătorul ungarilor, turcilor, tătarilor și polonilor

1. Lupta de noapte a lui Ștefan cel Mare cu Matia, regele Ungariei, la orașul Baia din Moldova	279
2. Ștefan cel Mare învinge [h]oardele tătărești ale hanului Maniac de peste Volga	282
3. Ștefan cel Mare învinge la Podul Înalt armata lui Suleiman-pașa de 120.000 oameni	284
4. Ștefan cel Mare învinge la satul Grumăzești [h]oardele cazacilor	285
5. Bătălia de la Valea Albă sau Războieni cu sultanul Mahomet al II-lea	286
6. Ștefan cel Mare alungă din Moldova oastea sultanului Baiazet al II-lea	288
7. Ștefan cel Mare învinge pe regele Poloniei Ioan Albert în codrul Cosminului	289
8. Ștefan cel Mare învinge pe regele Poloniei la Botoșani	291
9. Moartea lui Ștefan cel Mare	292
10. Aniversarea de patru secole de la moartea lui Ștefan cel Mare, Domnul Moldovei	
11. Vornicul Boldur general vestit a [I] lui Ștefan cel Mare	293

[Războiul lui Ștefan cel Mare după istoricii poloni Dlugosz și Cromer]

[Aniversarea de patru secole de la moartea lui Ștefan cel Mare, domnul Moldovei]

VIII. ȘTEFAN AL VI-lea, numit Ștefan-Vodă cel Tânăr, învingătorul tătarilor de la Precop

IX. PETRU, RAREȘ, învingătorul oștilor ardelene

1. Prima expediție a lui Petru Rareș în Transilvania ..	339
2. A doua expediție a lui Petru Rareș în Transilvania	340
3. A treia expediție a lui Petru Rareș în Transilvania.	341

4. Intențiunea lui Petru Rareș ca să cucerească Transilvania pentru Moldova	342
5. Petru Rareș cucerește din nou Pocuția	343
6. A cincea expedițiune a lui Petru Rareș în Transilvania la anul 1541. Învingerea și prinderea voievodului Ștefan Mailat	344
X. ALEXANDRU LĂPUȘNEANU	
1. Prima expedițiune a lui Alexandru Lăpușneanu în Transilvania la 1556	346
2. A doua expedițiune a lui Alexandru Lăpușneanu în Transilvania la 1557	348
XI. ION-VODĂ numit Ioan-Vodă cel Cumplit.	349
1. Prima învingere asupra turcilor	349
2. A doua învingere asupra turcilor	351
3. A treia și a patra învingere asupra turcilor	352
4. Lupta lui Ion-Vodă cu turcii la Cahul în 1574	352
XII. PETRU AL IX-LEA, numit și Petru Șchiopul, învingătorul cazacilor	357
XIII. ȘTEFAN TOMȘA. Învingerea și capitularea armatei polone la Cornul lui Sas în a[nul] 1612 ..	360
XIV. CONSTANTIN CANTEMIR	362
1. Învingerea de la Boian în 1685	362
2. Luptele cu polonii în a[nul] 1686	363

c. PRINCIPATUL TRANSILVANIEI

I Menumorut, ducele Bihorului	367
Gelu, ducele Transilvaniei	370

c. ROMÂNIA CA REGAT

I CAROL I, domnul și regele României.	373
1. Carol I consolidează unirea țărilor române luptă victorios și recucerește vechea independență a țării. Întemeiază regatul român	373
2. Carol I, ca organizator politic și militar al țării ...	374
3. Carol I, ca apărător al țării, comandant de căpetenie al oștirii oștirea și învingător pe câmpul de război (a[nii] 1877-1878)	376

[Din luptele românilor pentru neatârnare. 1363-1877] 390

ADDENDA

1. Bătălia de la Călugăreni	421
2. Armamentul puterii armate române de la invențiunea pulberii de foc și până în timpurile noastre (1878)	435
Concluziune	
Scrierile citate în Domnii glorioși și căpitanii celebri ..	445
Indice de nume	447

Nic. Densușianu. Portret, Brașov (1876–1877)

Nic. DENSUȘIANU – ÎN TRE RIGÓARE ȘI INTUIȚIE

1. Deschidere de perspectivă

Aflată încă la răscrucea unor aprecieri diametral opuse – tinzând, fie să o înalte necritic în zone valorice absolute, fie să o desființeze, la fel de totalitar, pe baza unor judecăți globale formulate în perspectiva concluziilor *Daciei preistorice* și, mai ales, a metodologiei istoriografice utilizate în această lucrare viu disputată –, opera istorică a lui Nic. Densușianu începe treptat să intre în conștiința publică. Dovada cea mai concludentă o constituie însăși controversa generată în contemporaneitate de semnificațiile și valoarea ei.

După opinia noastră, însă, discuțiile asupra contribuției lui Nic. Densușianu la istoriografia românească nu se vor putea solda cu rezultate obiectiv-științifice, atât timp cât ele se vor limita la o singură operă – *Dacia preistorică* – și nu vor lua cu seriozitate în considerație tot restul moștenirii sale istorice și, pe cât posibil, și folcloristice, filologice, literare și publicistice.

Înainte de a ne pronunța definitiv în legătură cu valoarea operei sale, e necesar să o parcurgem, să o cunoaștem în toată vastitatea sa, atât din volume și periodice, cât mai ales din manuscrise, unde zac încă destule scrieri ce ar putea aduce lumini revelatorii asupra personalității și operei savantului.

Iată pentru ce găsim binevenit prilejul de a prezenta publicului larg unul dintre proiectele cele mai semnificative ale lui Nic. Densușianu, și anume, *Istoria militară a poporului român. Începând din cele mai vechi timpuri până în sec. XVIII* doar parțial finalizat.

Prilejul e cu atât mai fericit, cu cât lucrarea relevă – prin opoziție cu *Dacia preistorică*, elaborată concomitent – o bipolaritate temperamental-științifică certă a autorului.

Proiectul dezvăluie, cu mult după apariția studiilor *Originea și importanța istorică a cavaleriei române. Călărași și roșiori* (1901) și *Tabula Traiana și cele două sisteme ale drumului strategic roman din Clisura Dunării* (1903), continuitatea acelei aplicații riguroase spre cercetarea istorică pozitivă, întemeiată pe

dovezi incontestabile, din care au izvorât *Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria* (1884) și principalele lucrări istorice ale savantului, infirmând, astfel, opinia după care Nic. Densușianu s-ar fi lăsat, după 1900, furat ireversibil de tendința interpretării datelor istorice în perspectivă speculativ-vizionară, după cum ar părea că rezultă din *Dacia preistorică*.

Cultul documentului, vizibil cu prisosință pentru cercetătorul lipsit de prejudecăți chiar și în ultima scriere, își dovedește ca atare persistența fermă în cadrul viziunii istorice a savantului, până la capătul vieții sale, făcând ca lucrarea sa să strălucească prin câteva calități, ce ar onora oricare altă operă contemporană de prestigiu. Ne gândim la sobrietatea, la fundarea statornică a afirmațiilor pe mărturiile antice și pe documente de cele mai diverse categorii, la vasta deschidere de orizont și, mai clar, la înțelegerea modernă a fenomenului istoric.

În paralel cu imaginea unui Densușianu controversat, ni se dezvăluie, astfel, chipul unui istoric exemplar, plin de idei îndrăznețe, deosebit de fructuoase, a căror perenitate ar putea fi oricând dovedită în istoriografia noastră contemporană.

2. Destinul unui manuscris

Semnalat încă din 1913, în prefața la *Dacia preistorică*, de către dr. C. I. Istrati, care îi reproduce și sumarul, manuscrisul lucrării *Istoria militară a poporului român...* a rămas până de curând¹ inedit, păstrându-se (împreună cu numeroasele reproduceri de arme și fortificații, ce urmau să-l illustreze), în două copii dactilografiate, în fondul Bibliotecii Academiei Române (ms. rom. 5332, inclus, din anii '80, în cadrul Arhivei Nic. Densușianu, mapa VI, ms. 1).

Din păcate, din întreaga lucrare – menită a înfățișa, într-o amplă panoramă, originea și evoluția artei militare românești de-a lungul timpurilor, până în pragul introducerii armamentului modern – Nic. Densușianu nu a redactat decât primele trei capitole: I *Începuturile artei militare la Carpați și Dunărea de Jos, II Pelasgii și III Dacii*.

Contemporan cu Nic. Densușianu, și deci adânc cunoscător al epocii în care acesta a trăit, dr. C. I. Istrati lega elaborarea lucrării

1. Textul lucrării a fost publicat de noi în paginile revistei *Manuscriptum* (X, nr. 1 (34) 1979, pp. 74–81; nr. 2 (35), pp. 110–111; nr. 3 (36), pp. 108–114; XI, nr. 1 (38)/1980, pp. 62–66; nr. 2 (39), pp. 77–81; nr. 3 (40), pp. 75–79).

nici în discuție de momentul mării expoziții naționale din 1906, sugerând că ea i-ar fi fost solicitată istoricului de către generalul C. I. Brătianu.

Coroborarea datelor biografice, expertiza grafică, analiza manuscrisului în contextul întregului fond documentar păstrat la Biblioteca Academiei, confirmă opinia dr. C. I. Istrati. În plus, deducem că partea redactată a lucrării a fost pregătită pentru tipar și probabil și înaintată într-o copie revistei *România Militară*, din al cărei comitet de redacție Nic. Densușianu a făcut parte ca referent istoric între octombrie 1905 – iulie 1907.

Din motive încă necunoscute, lucrarea nu a fost publicată, ceea ce a pricinuit, în bună măsură, abandonarea ei. Căci dacă prima parte ar fi văzut lumina tiparului, autorul ar fi fost silit de promisiunea făcută în final, de a o continua. Cu atât mai mult, cu cât, după relatările dr. C. I. Istrati, în arhiva istoricului se aflau, în 1911–1913, două mari pachete alcătuite din câte 5 caiete fiecare, cu „materiale și notițe“ privitoare la *Istoria militară a poporului român* – primul cu referință la epoca 274–1300, iar al doilea cu referință la perioada 1300 (1400) – 1700, precum și numeroase alte însemnări și materiale auxiliare necesare unei lucrări de-o asemenea anvergură¹.

Evident, cauza invocată e relativă. E de presupus că au existat și alte motivații. Dr. C. I. Istrati vorbea, de pildă, de timpul scurt avut de Densușianu la dispoziție până în 1906.

Am adăuga la aceasta propria justificare a autorului, ce reclama, într-un referat din 1904, lipsa instrumentelor de lucru, respectiv a studiilor competente dedicate fiecărei „operațiuni de război în parte“, din parcurgerea cărora, istoricul dispus să elaboreze sinteza în discuție să poată întui „secretele artei militare a părinților noștri, principiile de care au fost conduși ei în acțiunile lor defensive, educațiunea și disciplina lor militară, cu ajutorul cărora au susținut patria și naționalitatea română în împrejurări atât de grele“ (ms. rom. 5333, f. 59). Nu trebuie neglijat nici faptul că, după 1906, Nic. Densușianu se dedică finalizării *Daciei preistorice*, pentru care adunase materiale imense.

Fapt e că elaborarea *Istoriei militare a poporului român*, ce putea să constituie una din gloriile începutului de secol, nu a fost încheiată, rămânând ca o sarcină dificilă pentru viitorime. Ea nu a fost realizată la dimensiunile și în implicațiile urmărite de savant nici până astăzi.

1. O bună parte a însemnărilor documentare privitoare la *Istoria militară a poporului român* se păstrează la Biblioteca Academiei Române.

3. Istoria militară – atracție permanentă

Desigur, pentru cititorul mai puțin familiarizat cu opera și activitatea lui Nic. Densușianu, episodul redactării *Istoriei militare a poporului român* ar putea trece drept o curiozitate.

În realitate, el constituie încununarea unei îndelungate preocupări, ce se confundă cu însăși activitatea autorului.

De la articolul *Lord Byron și Nibelungile*, publicat în *Familia*, din 14/23 martie 1871, și până la *Dacia preistorică* (apărută postum, în 1913), Nic. Densușianu s-a interesat continuu și la modul cel mai profund de aspectele militare ale istoriei naționale.

S-a interesat, înainte de toate, prin forța împrejurărilor, întrucât istoria în genere și, mai cu seamă, istoria noastră constituie o lungă înșiruire de războaie și de campanii militare, pe care am fost nevoiți să le purtăm în decursul secolelor. S-a preocupat, apoi, de implicațiile militare ale istoriei, deoarece, încă de timpuriu, a întrezărit că păstrarea ființei noastre etnice a fost posibilă numai datorită fundării vieții sociale, politice, juridice și economice, a întregii „constituțiuni” stră-românești, „pe un sistem militar”, perpetuat nealterat până în ev modern. În sfârșit, s-a aplecat asupra istoriei militare, obligat de sarcinile sale de serviciu, ca translator, bibliotecar, iar din 1897, ca șef al biroului istoric al Marelui Stat Major al Armatei.

Evident, motivarea atracției sale față de istoria militară și justificarea importanței acesteia se străvăd în primul rând din lucrările publicate, respectiv din volumele: *Revoluțiunea lui Horia...* (1884), *Monumente pentru istoria Țării Făgărașului* (1885), din cele 6 volume de *Documente privitoare la istoria românilor. 1199–1575* (publicate în perioada 1887–1897), din scrierea *Domnii glorioși și căpitani celebri ai țărilor române*¹, subintitulată: *Breviar istoric pentru războaiele mari și învingerile strălucite ale oștilor române*; din studiul *Originea și importanța istorică a cavaleriei române. Călărași și roșiori* (1901); din prefetele la cele două părți ale *Cestionarului despre tradițiunile istorice și anticitățiile țărilor locuite de români* (I: 1893; II: 1895), din diverse alte articole mărunte. Dar ea rezultă, la fel de pregnant, și din câteva documente neîncredințate tiparului.

Astfel, în argumentul redactat la 25 mai 1904, prin care solicită regelui înființarea unei „secțiuni speciale pentru studiul istoriei militare a țării”, Nic. Densușianu scria: „*Mai mult ca la anii 1870*

1. Redactată în 1895 și apărută postum, în 1912.

și 1882, istoria țării noastre are trebuință de a fi prezentă și din punct de vedere militar. Istoria națională formează o ramură a artei militare pentru fiecare stat în parte și unul din cele mai fecunde izvoare în ce privește învățămintele pentru ofițeri” (Arhiva Nic. Densușianu, mapa VI, varia 3, f. 214).

Altă dată, într-o „instrucțiune” adresată atașatului militar la Legațiunea Română din Viena, prin care îi solicita obținerea unor copii autentice după eventualele documente referitoare la epoca lui Ștefan cel Mare, istoricul căuta să-i trezească interesul prin argumente, care dezvăluiau credința sa cea mai intimă: „*În considerarea că istoria militară formează una din ramurile cele mai importante ale artei militare și prezintă învățămintele cele mai folositoare pentru toți ofițerii, se simte, astfel, trebuința să cunoaștem și vechile instituțiuni militare ale țării și arta militară a strămoșilor*” (Arhiva Nic. Densușianu, mapa VI, varia 3, f. 231).

În fine, în „raportul” asupra manuscriselor prezentate la concursul publicat din partea revistei *România Militară*, având ca temă lupta de la Călugăreni, Nic. Densușianu face o adevărată pledoarie în favoarea necesității elaborării unei sinteze asupra evoluției artei noastre militare: „*Până astăzi noi nu avem o istorie militară a românilor, cu toate că țările noastre au purtat nenumărate războaie victorioase, ale căror rezultate au fost atât de importante pentru destinele poporului român și pentru lumea civilizată. Această istorie militară a țărilor române o vom avea însă numai atunci când vom studia, pe baza documentelor celor ce le avem, vechea organizațiune a armatei noastre și fiecare operațiune de război în parte*” (Arhiva Nic. Densușianu, mapa VI, varia 3, f. 59).

Adânc convins de utilitatea unei asemenea panorame, istoricul se va strădui el însuși să contribuie, în diverse feluri, la elaborarea ei.

Ca șef al biroului istoric, va încerca, mai întâi, să impună semnarea unui decret regal de înființare a secțiunii a III-a pentru istoria militară; decret al cărui concept autograf se păstrează între manuscrisele sale în mai multe variante¹. Va căuta, apoi, să impulsioneze activitatea biroului pe care îl conducea, în direcția creării instrumentelor pregătitoare în vederea realizării sintezei vizate.

Dintr-o „schiță de proiect pentru activitatea viitoare”, rezultă

1. În redactarea ultimă, articolul 1 al Decretului propus cunoștea următoarea formă: „Se înființează la Marele Stat Major al Armatei o Secțiune pentru Istoria Militară, sub denumirea de Secțiunea III Istorică, de care vor depinde: Adjutantura, Lucrări Istorice, Arhivele Militare, Statistica Militară, Biblioteca Marelui Stat Major și redacțiunea Militară.

Împărțirile, personalul și atribuțiunile acestei secțiuni se vor determina prin un regulament special” (Arhiva Nic. Densușianu, mapa VI, varia 3, f. 219^{v-v}).

că savantul își propunea patru mari obiective: I) să înceapă despuierea publicațiilor și a documentelor, spre a extrage „notițele relative la 1) războaiele, 2) la compunerea și organizarea, 3) la armamentul armatei, 4) la viața domnilor mari și căpitanilor români, 5) la terenul fiecărui teatru de război, 6) la fortificațiunile și 7) la frontierele țării“; II) să inițieze „studierea bătăliilor mai importante din punct de vedere militar“; III) să înființeze o „colecțiune de studii și documente istorice și geografice“, în care să se publice „studii și documente privitoare la istoria militară a poporului român“, ce s-ar fi deschis cu o culegere din propriile studii și rapoarte istorice; IV) să pregătească o nouă ediție, substanțial îmbunătățită, a lucrării *Descrierea războiului de la 1877–1878*.

Pe de altă parte, va alcătui, în mod personal, bibliografii referitoare la diverse personalități și epoci istorice, precum: *Bibliografia istorică. Epoca lui Mircea cel Mare*, datată 12 septembrie 1905 (Arhiva Nic. Densușianu, mapa VI, varia 3, ff. 75–82) și *Bibliografia operațiunilor militare și a luptelor întâmplare în Ungaria și Transilvania la anul 1848–1849*, datând tot din 1905 (Arhiva Nic. Densușianu, mapa VI, varia 3, ff. 2–40), sau va grupa tematic citatele din diverși autori, sau extrasele din răspunsurile la *Chestionarele istorice*, după cum urmează: *Toponimie. Onomastică, Diplomatică* (ms. rom. 5356); *Castre romane* (ms. rom. 5357), *Castre și drumuri romane* (ms. rom. 5358); [*Urme materiale ale unor civilizații apuse. Drumuri vechi pe teritoriul Daciei*] (ms. rom. 5359) etc.

În paralel cu vasta muncă de documentare relevată anterior, ce-i servea, în definitiv, și pentru alte proiecte și îndeosebi pentru elaborarea *Daciei preistorice*, Nic. Densușianu începe după 1900 să redacteze și să publice și studii speciale de istorie militară, precum: *Originea și importanța istorică a cavaleriei române...* (1901), *Tabula Traiana și cele două sisteme ale drumului strategic roman din Clisura Dunării* (1903), *Războiul din 1330 între Carol Robert, regele Ungariei și Basarab, voievodul Țării Românești* (1909), *Războiul de la 1369–1370 între Ludovic I, regele Ungariei și Vladislav Basarab, domnul Țării Românești* (1969), *Războiul din 1395 între Mircea cel Mare, Basarab, domnul Țării Românești și Sigismund, regele Ungariei* (1910).

Istoria militară a poporului român era menită să încununeze întreagă această activitate de cercetări și reflecții asupra evoluției artei militare românești din cele mai vechi timpuri și până în pragul evului modern.

Desigur, Nic. Densușianu nu a putut să-și finalizeze proiectul într-o sinteză rotundă. Din studiile deja citate, din însuși manuscrisul neterminat al lucrării și notele sale anexe, din referatele pe marginea

diverselor scrieri primite de redacția *României Militare* la concursurile inițiate, din alte studii rămase nepublicate, din bibliografiile și însemnările manuscrise păstrate în arhiva autorului, se poate recompune, însă, imaginea unei virtuale istorii militare a poporului român, surprinsă în liniile și momentele ei esențiale, materializată, de altfel, pregnant în volumul de față.

4. Viziunea asupra istoriei militare a poporului român

În consensul celor mai noi tendințe din cercetarea istorică de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, uneori anticipând direct spiritul modern al investigațiilor istoriografice, Nic. Densușianu concepea istoria ca pe o amplă frescă a vieții social-politice, juridice-economice și culturale a națiunii, privită în perspectiva derulării cronologice și în intercondiționare cu întreg complexul vieții universale.

Fără a neglija personalitățile – al căror rol îl subliniază ori de câte ori are prilejul –, istoricul e atras îndeosebi de moravuri, de viața și durata „instituțiilor“, de perpetuarea formelor tradiționale de organizare socială, de exercitarea dreptului cutumiar...

Se înțelege că în acest context „instituțiile militare“ nu puteau să fie trecute cu vederea. Ele cad sub unghiul de interes special al savantului încă din primele sale scrieri și-i cuceresc, cu trecerea timpului, tot mai mult atenția. În interpretarea sa, armata, organizarea militară, în genere, își pierde caracterul minor, de simplu instrument, prin care s-ar realiza înfăptuirile memorabile, și capătă valoarea unei structuri de rezistență, de maximă însemnatate pentru fiecare neam.

Cu atât mai hotărâtor îi apărea istoricului rolul factorului militar în viața autohtonilor de la Carpați și Dunărea de Jos. În diverse locuri, el a lăsat să se întrevadă chiar că poporul român și-a păstrat ființa etnică prin restriștea și furtunile atâtor evenimente nefavorabile, numai datorită faptului că a avut o organizare cvasimilitară; că instituțiile sale civile (administrativ-politice și judecătorești) au fuzionat, încă din „timpii preistorici“, cu instituțiile ostășești, constituind, de-a lungul secolelor, forța coercitivă de coagulare a elementelor naționale în mici nuclee de rezistență locală, din care s-au încheșat, în cele din urmă, statele române. „*Românii – scria Nic. Densușianu în Originea și importanța istorică a cavaleriei române* –, după situațiunea geografică a țărilor sale, fiind așezați la poarta cea mare a invaziunilor, au

„trebuie, în interesul existenței lor etnice și politice, să păstreze, în tot cursul evului de mijloc, instituțiile militare ale civilizațiunii antice și să deie o deosebită dezvoltare cavaleriei“ (p. 43).

Relevarea continuității instituțiilor și tradițiilor militare daco-gețe în viața poporului român, până în pragul evului modern, a reprezentat, se pare, unul dintre obiectivele majore ale cercetărilor sale. El se face resimțit din paginile celor mai multe dintre scrierile istoricului, indiferent de subiectul lor concret. Datorită deschiderii permanent vii față de fenomenul continuității – în care sens preocuparea față de perpetuarea „instituțiilor militare“ constituia doar unul dintre multiplele aspecte vizate – a putut Nic. Densușianu să intuiască cu îndreptățire sensul multor fenomene istorice și să explice originea unor instituții tradiționale, precum „boieria“ din Țările Române, sau „vechea constituțiune“ a Țării Făgărașului, formulând concluzii ce-și păstrează neștirbită valabilitatea. E și cazul aserțiunii ce urmează, direct concordantă cu viziunea savantului asupra istoriei militare a poporului român: „Nobilimea română – conchidea el în prefața la culegerea de documente **Monumente pentru istoria Țării Făgărașului** – și-are originea sa în instituțiunea militară. Românul a devenit boier și a fost donat cu moșii fiindcă era militar, dar nu i s-a conferit nobilitatea pentru ca să-l facă vasal și pentru ca în donațiune și titlu să fie obligat la servicii, cum este natura feudalității germane și ungurești. De aci se explică și numirea nobilimii române de boieri (militaires, hommes de guerre), precum și caracterul nefeudal (alodial) al moșiilor boierești“ (p. 7).

Într-un fel, tradiția militară – în accepțiunea ei de tactică, strategie, tehnică de luptă, în genere – e asimilată tot „instituțiilor militare“ și e privită ca o permanență ce străbate secolele, de la o generație la alta.

În viziunea istoricului, locuitorii de la Carpați și Istru și-au format, încă din antichitate, un stil specific de luptă, ce poate fi recunoscut cu ușurință în cele mai diverse acțiuni militare din străvechime până în preajma evului modern. Acest stil – impus oarecum de „complexul geofizic local“, de permanenta stare de veghe în care au trăit străbunii, ca și de numărul lor relativ mic în comparație cu cel al invadatorilor – e identificat și raportat constant, de Nic. Densușianu, la modalitățile proprii de luptă ale daco-geților, așa cum se oglindesc ele în consemnările autorilor antici.

Supunând, astfel, unui acerb examen critic, confuzele documente maghiare despre campania din 1369–1370 a regelui Ungariei, Ludovic I, împotriva lui Vladislav Basarab, domnul Țării Românești, Nic. Densușianu descoperă, prin comparație, sensul adevărat al unor operațiuni militare interpretate de cronicarii neavizați și părtinitori drept înfrângeri: „În realitate, însă – scrie el –, după cum

se desfășură evenimentele, cavaleria lui Dragomir [comandantul oștirii muntene] a făcut aici numai un simulacru de luptă. Fuga sa este prefăcută, ca să atragă în păduri și în strămtorile munților trupele voievodului Nicolae [al Transilvaniei]. Este o veche stratagemă, moștenită încă din timpul dacilor, pe care a întrebuițat-o cu succes totdeauna cavaleria românilor în războaiele lor cu bizantinii, cu ungurii, cu turcii și polonii“¹.

Particularitatea stilului de luptă autohton, cu raportarea expresă la operațiunile militare antice similare, apare și mai elocventă dintr-o referință inedită privitoare la strategia adoptată de Mihai Viteazul în cadrul luptelor cu turcii, din 1595, desfășurate în zona mlăștinoasă a râului Neajlov: „Stratagama pe care Mihai a întrebuițat-o la Călugăreni – observa savantul într-un referat – ce e drept, din punct de vedere istoric, nu este nouă. Ea este veche și noi o vedem practică și în epocă română tot în părțile de răsărit ale Europei, în Mesia.

Împăratul Deciu, la anul 251 după Christos, urmărind pe goții care devastau Mesia și Tracia, pe când aceștia se retrăgeau către Dunăre, fu atras de ei în niște mlăștini, de lângă satul Abrut, în Mesia Inferioară, unde a și pierit.

Tot astfel și Ștefan cel Mare, la anul 1475, distruge întreaga armată a lui Suleiman-pașa, înecând-o, parte în apele Bârladului, parte în undele Siretului“ (Arhiva Nic. Densușianu, mapa VI, varia 3, f. 59).

În perspectiva aceleiași continuități – probată cu argumente istorice dintre cele mai interesante și mai neașteptate – abordează Nic. Densușianu fenomenul vieții militare românești sub toate aspectele lui, de la organizare și dotare, până la instruire, și de la disciplina și profilul moral al ostașului, până la „principiile defensive și ofensive“ de luptă.

Evident, spațiul acordat fiecăruia dintre componentele artei militare străbune diferă, pe de o parte, în funcție de importanța reală pe care istoricul i-o acordă în ansamblul sistemului defensiv-ofensiv, iar pe de alta, în funcție de interesul mai larg pe care o anume componentă i-l poate stârni, la un moment dat.

Consecvent, astfel, preocupările sale privitoare la perpetuarea „instituțiilor militare“ antice peste timp, Nic. Densușianu se arată atras, în primul rând, de organizarea „puterii armate“ a înaintașilor și în cadrul acesteia de organizarea cavaleriei, considerată de el forța de șoc a armatei pământenilor din cele mai vechi timpuri și până la începutul secolului al XVIII-lea. În *Originea și importanța istorică a cavaleriei române*, în *Istoria militară a poporului român*,

1. Nic. Densușianu, *Războiul de la 1369–1370 între Ludovic I, regele Ungariei și Vladislav Basarab, domnul Țării Românești*, în *Buletinul Armatei și Marinei*, V/XX, nr. 9, sept. 1909, p. 160.

în *Dacia preistorică*, într-o serie de referate, articole și notații inedite, Nic. Densușianu relevă, cu insistență, rolul jucat de cavalerie în istoria poporului român. Grație cavaleriei, afirmă el, geto-dacii, în timpurile antice, muntenii și moldovenii, în evul de mijloc, deveniseră o temută „putere militară la Dunărea de Jos“. Concludentă, în acest sens, ar fi strategia împăratului Traian, care „s-a ferit“, în timpul războaielor purtate pe teritoriul dac, „să facă invaziunea prin regiunea cea deschisă a câmpiilor, dominată de cavaleria cea puternică a dacilor și a ales astfel războiul de munte“ (Arhiva Nic. Densușianu, mapa VI, ms. 1).

„Forța principală de război“ a străbunilor, cavaleria română, și-a dovedit eficiența îndeosebi împotriva invaziilor cumano-tătare și turce. Prin intermediul ei, vechii voievozi au pus „o barieră puternică în calea invaziunii oardelor asiatice spre centrul Europei“¹.

În admirația sa deschisă față de organizarea și arta militară a călărașilor, Nic. Densușianu ajunge chiar să afirme că, datorită forței de șoc a cavaleriei, strămoșii noștri nu au avut nevoie de fortificațiuni speciale în partea de răsărit a țării; „frontiera militară de călărași“, „înființată din cele mai vechi timpuri“, folosind „Țărilor Române și, în genere, Europei, mai mult decât orice cetăți din epocile trecute“² ridicate de celelalte state.

Bazat pe cercetarea temeinică a documentelor istorice, Nic. Densușianu combate ideea declinului cavaleriei române, după 1572, dovedindu-i primatul de inițiativă în toate luptele purtate de români până în epoca domniilor fanariote: „*Arta militară a românilor – conchidea el în raportul pe marginea lucrării Armamentul puterii armate române de la invențiunea pulberii de foc și până în timpurile noastre*, prezentată la concursul organizat de *România Militară – nu s-a schimbat nici în secolul al XVII-lea. Trupele călărețe au continuat să aibe și de aici înainte mai multă importanță în acțiunea de război decât pedestrima. Fără îndoială că Țările Române puteau să dispună și în timpul acesta de un număr mai însemnat de pedestrima decât de cavalerie, fiindcă, după vechile obiceiuri naționale, tot românul era supus la serviciul armelor, însă în operațiunile militare, rolul principal l-au avut totdeauna trupele călărețe*“ (Arhiva Nic. Densușianu, mapa VI, ms. 1, f. 68).

Din chiar citatul de mai sus se străvede cu claritate locul pe care Nic. Densușianu îl acordă pedestrimii, cea de a doua componentă esențială a armatei, în istoria militară a poporului român.

Ținând, totuși, cont de faptul că atât călărașii, cât și pedestrașii

1. Nic. Densușianu, *Originea și importanța istorică a cavaleriei române. Călărași și roșiori, în România Militară*, IV, nr. 2, august, 1901, pp. 22, 23.

2. *Ibidem*, p. 23.

utilizau ca „armă principală“ arcul „cea mai teribilă armă ofensivă a timpurilor vechi“ (Arh. Nic Densușianu, mapa VI, ms 1), forța trupelor pedestre autohtone nu era deloc neglijabilă în viziunea istoricului. Dovadă că în războiul de munte el le evidențiază din plin contribuția, relevându-le rolul hotărâtor în anihilarea superiorității armatei romane în anii 101–102, 105–106 și în zdrobirea oștirilor ungare în trei înfruntări importante din secolul al XIV-lea (în anii 1330, 1369–1370 și în 1395), de care se ocupă în mod special.

Cauza tăriei militare a străbunilor ar fi constat, după Nic. Densușianu, pe de o parte, în caracterul de masă al participării poporului la războaiele militare, iar pe de alta, în instituționalizarea trupelor de frontieră și a elitei militare – călărașii și roșorii – ca o clasă de sine stătătoare, menționată ca atare de Miron Costin, D. Cantemir și de alte izvoare, clasă de proprietari de pământuri nu prea întinse, perfect stăpână pe arta tradițională de război.

Acestor factori li s-ar fi adăugat „educațiunea militară“ și patriotică, neînfricarea în fața morții, curajul și abnegația în luptă, „disciplina riguroasă“, în sfârșit, calitatea armamentului, a echipamentului și a mijloacelor aflate în dotarea oștirii – de la caii silențioși, de mare robustețe, și până la tehnicile de asediu și mașinăriile de război, deosebit de ingenioase.

O probă extremă în acest sens o constituie interpretarea fantezistă dată de autor scenei de pe Columna lui Traian, în care „un luptător dac este înfățișat având în mâini o armă particulară, în forma unui tub, cu care țintește asupra celor dinlăuntru fortificațiunii“ (Arh. Nic Densușianu, mapa VI, ms 1). Pornind de la sugestiile misionarului iezuit Amiot, Nic. Densușianu crede a vedea în „arma enigmatică“ un „tub de foc“, utilizat de daci spre a arunca gloanțe incendiare propulsate de pulbere; prin urmare, „o armă de foc“, cum scrie el însuși textual ceva mai departe (Arh. Nic Densușianu, mapa VI, ms 1).

Relevarea forțată a prezenței pulberii de foc (a prafului de pușcă) în dotarea armatei dace, cu mult înainte ca ea să fi fost de fapt adusă în Europa, sau a prezenței unor baterii de câte 6–8 tunuri mici, care se declanșau în serie, aprinzându-se unul de la altul, în dotarea armatei lui Ion Vodă cel Cumplit, trebuiesc privite ca încercări limită de subliniere a originalității armamentului autohtonilor, notă ce-l interesa, se pare, pe Nic. Densușianu, în gradul cel mai înalt, în cadrul cercetărilor sale de istorie militară, și pe care o evidențiază ori de câte ori avea prilejul. Ca într-unul dintre cele mai semnificative exemple: „*Armele dacilor – conchidea el, la capătul unei lungi și amănunțite prezentări a armamentului ofensiv și defensiv de care dispuneau strămoșii noștri – ne prezintă*